

TRADICIJSKO GRADITELJSTVO SELA RIČICA KOD IMOTSKOG

DINKA ALAUPOVIĆ-GJELDUM

Regionalni zavod za zaštitu
spomenika kulture Split
58000 Split, Poljudsko šetalište 15

UDK 39: 72

Stručni rad
Professional paper
Primljeno 25. lipnja 1993.

Prilog sadrži građu o tradicijskom graditeljstvu sela Ričice (Imotski), te kroz njezinu analizu utvrđuje način organiziranja seoskog prostora, odabranih cjelina kao i pojedinačnih stambenih i gospodarskih zgrada od 18.-19. stoljeća. Prikazani su način i tehnika gradnje, vrste materijala te namjena i prenamjena prostora unutar stambenih i gospodarskih zgrada. Uočeno je i poštivanje nekih tradicijskih vrijednosti uvriježenih kod pučkih graditelja sve do novijih vremena, a primijenjivanih kako u Ričicama tako i na širem prostoru dinarsko-jadranske kamene arhitekture.

Selo Ričice u Imotskoj krajini¹ smjestilo se u udolinu među planinama Volijakom (sjeveroistok) i Zavelimom (sjeverozapad). Na sjeveroistočnoj strani otvorena su velika vrata kroz prosječeni Volijak, koji prosijeca potočina Ričina koja ričičkom dolinom ulazi u Badnjevice, a odatle se kao Suvaja ulijeva u Prološko blato. Ričina je neredovita, kao i pritoka joj Vrljika, i teče samo zimi s velikim količinama vode koje kupi od Posušja, vodi ih kroz Gornje Vinjane u Vir, a odatle prema Ričicama, dok ljeti gotovo presuše. Tu izbija i nekoliko izvora od kasne jeseni do proljeća. Po njima je selo prozvano *Ričice*, što je nom. množ. umanjnice *ričica* od ik. rik-a, tj. rijeka. Ričička prodolina ispresjecana je brežuljcima i uzvisinama prekrivenim šumarcima, zelenilom i zemljom (Šimundić, 1989.).

Ričice su vodne i rudne, kako reče P.Gudelj. Vodu drže u Zavelimu, boksit u Volijaku, u Satuliji ugljen (Gudelj, 1991.).

Stanovnici Ričica naseljeni su u dolini Suvaje negdje na kraju 14. ili na samom početku 15. stoljeća. Najvjerojatnije su naseljeni kao podanici vojvode Sandalja Hranica koji je upravljao i okolnim gradovima: Imotskim, Prološcem i Rogom. Oni su vjerojatno sudjelovali u podizanju "grada" Rieachi i smjestili svoja staništa negdje u njegovu podnožju. Selo je brojilo 30-40 stanovnika, a to znači da se sastojalo od 6-7 ognjišta. Od sredine 15. stoljeća stanovnici Ričica su podanici nećaka vojvode Sandalja Hranica,

¹ Prije izgradnje višenamjenske akumulacije "Ričice" u selu Ričice, izvršena je evidencija i dokumentacija tradicijskog graditeljstva sela. Arhitektonske snimke izradili su arhitekti: Bosiljka Bezić, Goran Nikšić, Marjeta Brzović, a fotodokumentaciju Valdivija Britan.

hercega Stjepana Kosaće, koji posjeduje okolne gradove Imotski, Proložac i Rog. Dočekali su i tursko osvajanje ovih područja i, vjerojatno prema kraju stoljeća, živjeli kao turski podanici. Život stanovnika Ričica bio je izravno vezan uz "grad" na gradini, koji je izgleda izgubio svoje značenje od vremena uspostavljanja turske vlasti ili je već za prvih provala bio porušen (Jakšić, 1983.).

Požarevačkim mirom 1718. godine Ričice su postale dio Dalmacije.

Stanovništvo se sastoji od nekih starosjedilačkih plemena i od doseljenika koje je mletačka vlast 1718. godine u selidbi Mate Alilovića dovela u Ričice, smjestila ih tu na samoj granici Turske da u slučaju potrebe budu Mlećanima pri ruci (Vrčić, 1980.).

Venecijanska uprava dijelila je 1725. godine zemlju stanovnicima Ričica. Zadarski katastar iz tog vremena spominje u Ričicama sljedeća plemena: Loretić, Lekić, Kovačević, Tandarić, Medvidović, Parlov, Cvitković, Dujmović, Pavić, Budimir, Landikušić, Pinjugević, Bilojelić, Juričević, Maneničić.

Župnik 1840. godine dijeli župu Ričice na : Bušanje, Gornje Selo, Cera i Zavelim (zadnji u Turskoj). Godine 1886. dijeli župu na Bušanje, Gornje Selo, Donje Polje, Boljevka, Dvi Cere, Podbila u Bosni. Godine 1905. dijeli župu na Bušanje, Orlova Glavica, Parlovi, Gradina, Kod Crkve, Matešić-Pavić, Glavica, Sklopine, Netrub, Kilić, Sičenice, Buljevka, Tavra, Biletića Brdo, Cera Maneničina i Cera Pušića.

Godine 1980. župa se dijeli na: *Bušanje* s obiteljima Kolovrat, Raspudić i Majjić, *Donje Polje* sa stanovnicima Parlov, Dujmović, Gujić, Topalušić, Kopač, Jukić, Orlović i Roso. Danas je taj dio sela djelomično potopljen izgradnjom akumulacijskog jezera. Zatim *Selo* sa stanovnicima Lekić, Budimir, Lukić, Knežević, Medvidović i Tandara. *zapadno od sela* sa stanovnicima Juričić, Lukić, Matišić, Pavić i Žuljić, *Latešići* s obitelji Lekić, *Kurelići* s obitelji Lekić, *Sesarovići* s obitelji Tandara, *Vidići* s obiteljima Kovač i Martinović, *Sičenica* s obiteljima Sičenica i Matišić, *Brnas* s istoimenim plemenom i Bilić, *Grgići* sa stanovnicima Kilić, *Kilići* s istoimenim plemenom, *Tavre* s istoimenim plemenom, *Bilojelići* s obiteljima Bilojelić, Čorbić i Malenica, *Cera* s obiteljima Pušić, Bartulović, Pripuz i Malenica, te *Buljevka* s obitelji Lažeta.

Stanovništvo kroz povijest prema biskupskim šematizmima, kretalo bi se u sljedećim brojkama:

- God. 1843. osoba 1075 u 159 obitelji
- God. 1850. osoba 1051 u 157 obitelji
- God. 1867. osoba 1130 u 200 obitelji
- God. 1886. osoba 1502 u 238 obitelji
- God. 1891. osoba 1635 u 252 obitelji
- God. 1905. osoba 1235 u 182 obitelji
- God. 1913. osoba 1937 u 206 obitelji
- God. 1938 osoba 1838
- God. 1971 osoba 1573
- God. 1979 osoba 1306.

Temeljni kamen za veliku branu na Ričini postavljen je 27. srpnja 1979.

Prije potapanja dijela Ričica ekipa stručnjaka Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture radila je na evidenciji i istraživanju arheoloških i etnoloških spomenika. Jedan dio te građe koji se odnosi na tradicijsko graditeljstvo prikazat ćemo u ovom članku.

Predviđeno je da se branom stvori veliko jezero u Ričicama koje će potopiti čitavu udubinu Donjeg Sela, dok će naselja koja su smještena na uzvisinama ostati netaknuta (Vrčić, 1980.). To se i obistinilo pa je danas Donje Selo potopljeno.

SELO

Oblikovanje različitih tipova sela, odnosno različitih principa slaganja i razvijanja sela, može se valjano shvatiti u svakom pojedinom slučaju ako se ne propusti uvid u sve one različite čimbenike koji su odlučni sad na ovaj sad na onaj način. Na smještaj, oblikovanje i razvoj sela u prvom redu utječu sami oblici tla, teren ravan ili brdovit, kombiniran, na kome se selo zametnulo i razvijalo; vode, tekuće ili stajaće, oblici i smještaj gospodarski iskoristive zemlje - oranica, livada, vinograda, šuma i pašnjaka, te ekonomski i socijalni čimbenici, kao i određene tradicije uvriježene već iz davnina (Gavazzi, 1991.).

Na oblikovanje naselja u dinarskim krajevima, a u kojem kulturnom krugu su i Ričice, znatan utjecaj ima i socijalni čimbenik, a to je osobitost da je selo oblikovano od raspršenih grupica kuća koje nastaju tako da sve većim rastom prve jezgre obitelji nastaje potreba novih domova, koji se redovno osnivaju blizu matičnog doma, pa tako cijela ovakva rodbinska grupa (zadruga, ili još šira -"pleme") čini jednu sastavnu jedinicu sela. Ričice su sastavljene od više takvih razasutih grupa kućišta, zaselaka, ili u narodu uvriježenog naziva *komšiluk*, u kojemu su često stanovnici plemenjaci, tj. po podrijetlu su srodnici-istog plemena, npr. Parlovi, Gujići; Topalušići, Dujmovići, a to su ujedno i obiteljska prezimena. Raštrkani komšiluci čine cjeline za sebe i pokazuju izvjestan arhitektonski sklad i red. U njihovoj ukupnosti nema tragova koji bi podsjećali na savremenu regulaciju, a ipak je svaki objekt dobro smješten s obzirom na mjesne okolnosti. Seljak je koristio sve prirodne pogodnosti pri odabiru prostora za oblikovanje naselja, i nikada kućište nije smještao na način da bi ono zadiralo na plodno zemljište, a najčešće je odabirao mjesto u zavjetrini i na prisojnoj strani, pristupno i čovjeku i stoci, i da je opskrbljeno vodom i dr. Komšiluci su dosta udaljeni jedni od drugih, a pogotovo oni Donjeg polja od Sela. Kako Ričice obiluju potocima bilo ih je potrebno premostiti. Preko "Parlovljevog" mosta su prelazili oni iz Donjeg polja. Mještani su kazivali da je most građen u drugoj polovini 19. stoljeća i da su ga zajedno s fratrom gradili, a jedan od glavnih meštara da je bio Marijan Gujić, p. Nikole. U narodu su mnoga vjerovanja vezana uz mostove, vode, stara groblja, pa i u Ričicama mještani Donjeg polja pričaju kako se na groblju (stećaka) prije nego *pivac zapiva* čuje *žaljenje* (naricanje) na raznim jezicima, a

po mostu i vodi da padaju piljci.²

Parlovljev most ima tri zasvođena otvora-okna ili kako Ričićani kažu *šćemerena volta*.(nacrt I) Manji most s dva volta je "Budimirov".

Crkva sv. Ivana Krstitelja³ - zaštitnika sela- mjesto je gdje se selo objedinjuje. Ona je duhovno i društveno stjecište svih Ričićana i gotovo da je obvezatno za sve mještane kao i one Ričićane na privremenom radu po europskim zemljama, da na svečev dan (24. lipnja) budu nazočni na svetoj misi. (Slika 1.)

Slika 1. Crkva Sv. Ivana Krstitelja na svečev dan (24. lipnja).

² U blizini mosta nalazila se nekropola stećaka koji su premješteni u crkveno dvorište prije potapanja. Istraživanje nekropole i premještanje srećaka obavljeno je pod stručnim nadzorom Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture Split, koji je i izdavač monografije "Ričice-nekropola stećaka" grupe autora; V.Kovačić, Ž.Mikić, N.Jakšić, G.Nikšić.

Tijekom istraživanja nekropole seljani su strahovali od nevremena, jer u narodu je uvriježeno vjerovanje da nije dobro dirati u stare grobove, da će im krupa uništiti ljetinu. Kasnije su mi pričali da je selo uistinu zadesilo nevjernike kojemu su oni za razlog uzeli istraživanje nekropole. Priču su potkrijepili i događajem koji se zbio kada je jedan mještanan ispod stećka našao prsten koji je stavio na prst, ali tu noć mu je prst toliko natekao da su mu ga zajedno s prstenom morali odsjeći. Vjeruju da se ispod stećaka krije veliko blago, jer se tu vide uvijek neke velike zmiје koje ga čuvaju.

³ Na mjestu stare crkve izgrađena je današnja crkva sv. Ivana koja se gradila od 1901.-1910.godine s prekidima.Nova crkva građena je po nacrtu Č. Ivekovića. To je jednobrodna građevina sa zvonikom u obliku preslice nad glavnim pročeljem. Zidana je klesanim kamenom s romaničkim dekorativnim elementima. (S. Piplović, 1989.)

Tog dana je bio i dernek, danas nešto skromniji, gdje su se seljani međusobno družili, gostili, trgovali, momci i djevojke *zamirali*-upoznavali, igrali kolo. Bio je to značajan društveni događaj za seosku zajednicu, koji se događao na prostoru uz crkvu, zajedničkom svim mještanima, ali isto i duhovni doživljaj tog zajedništva i zavičajnosti koji se stvara oko lokalnog sveca zaštitnika, kojemu se odlazilo na misu, uticalo za milost, *ližući* na koljenima oko njegova kipa, s puno vjere i nade da će svetac uslišiti njihove molitve. Održavaju se i danas stari običaji paljenja *svitnjaka* -ivanjskih krijesova uoči blagdana, te na sam blagdan poslije svečane mise posjećivanje grobova svojih pokojnika na kojima žene *žale* - nariču. U vrijeme kad je u selu bilo blaga, a i čobana, na dan sv. Ivana održavao se jedan stari običaj, a taj je da se blago okupa u jednom od ričičkih potoka, pa u narodu stoga ovog sveca nazivaju "sv. Ivan kupavac".

Kao što je selo grupirano po plemenskim zajednicama u komšiluke, tako su grupirane i grobljanske cjeline, pa su grobovi pojedinih plemena zauzimali određeni prostor na groblju i bili su zajednički, tj. svi pripadnici te zajednice mogli su koristiti te zajedničke grobnice ili ih međusobno posuđivati. Grob se posuđuje onda, ukoliko su u razdoblju od godinu dana dvije smrti u obitelji. Tada se poslije prvog ukopa grob ne otvara, nego se drugi pokojnik sahranjuje u posuđeni grob svoga suplemenjaka da bi nakon izvjesnog vremena, a to je obično godina dana, pokojnik iz posuđene grobnice bio prebačen u svoju obiteljsku grobnicu, i to opet uz svećenikovu nazočnost. Na groblju ima još po koji stariji nadgrobni spomenik 18./19.stoljeća s kamenim križevima koji su često ukrašeni uz rub uklesanim spiralnim ukrasom te koncentričnim krugovima s cik-cak linijama i ucrtanim križevima unutar njih. Najčešće su bez ikakvog natpisa, eventualno s uklesanom godinom. (Slika 2.)

Slika 2. Nadgrobni spomenik.

Središte sela je oko crkve, a tu je i seoska gostionica, dućan i škola.⁴

Ričićani su se bavili stočarstvom, a držali su ovce, koze, konje, goveda, koje su napasali po obližnjim pašnjacima: Kršine, Brdo, Drežanj, Osoje Veliko, Osoje Malo, Volijak, Kekezova Draga, Toljevac, Ronduša, Gradina i dr. Ispaša je pretežno dnevna. Čoban je čuvao stoku "na redanje", tj. skupila bi se stoka iz jednog dijela sela ili komšiluka, pa bi svaki dan drugi čoban izgonio blago na pašu. Onaj tko je imao više stoke, taj je više dana s njom boravio na paši. Stoka je išla na pašu od ranog proljeća do kasne jeseni, a i zimi ako je lijepo vrijeme. Staje su u selu ponekad posebne zgrade ili su u prizemlju stambene kuće. Poslije obavljenih proljetnih radova, volove i konje su izgonili na udaljene pašnjake u okolicu Duvna, a neki i ovce, npr. na Radovanuši, gdje bi blago ostajalo do rujna, do prvih jesenskih kiša kada će opet ričićki pašnjaci zazelenjeti. O izgonu stoke na bosanske pašnjake mještani su se dogovarali kada će krenuti, obično nedjeljom ili blagdanom. Krenuli bi preko Zavelima u Grabovicu i za jedan dan hoda stigli bi do odredišta. Komšiluci Donjeg sela imali su staje u planini Volijak, predio Grede, za ljetnu ispašu, a na predijelu Pauza obrađivali su zemlju. Tu se sadio krumpir, sijali pšenica, zob, ječam, raž, kukuruz. Na guvnima su se vrle žitarice, a raž bi se omlatila u snopićima koji su se upotrebljavali za pokrov zgrada.

Po vrtovima uz kuće uzgajali su povrće: kupus, raščiku, čukundruk-blitvu, luk, grah, bob, te od voća šljive, jabuke, kruške, a sve za svoje potrebe.

Bave se i uzgojem vinove loze (*žutka*- kujundšu, *trnjak*, *ruž*, *šmarnica* su lokalni nazivi za sorte). U Ričicama se grožđe *masti*- gnječi drvenim *tučkom* u *maštelu* ili ga gaze nogama u velikom *badnju*. Nerado upotrebljavaju *makinju*, jer da "pregrize" grožđe, zgnječi koštice pa vino nije dobro.

Pčelarstvom, golubarstvom i peradarstvom bavili su se za svoje potrebe, kao i sabiranjem ljekovitog bilja, ili u doba gladi žira. Bili su i lovci na zečeve, lisice, vukove, i to puškama i *gvoždima* -klopkama.

Dok su muškarci, uglavnom prije drugog svjetskog rata, trgovali po zemlji i inozemstvu, često kao "korpari" sa svojim nosivim dućančićima, o zimskim blagdanima bi se vraćali kući (neki se godinama ne bi vratili), te jedni drugima tada pomagali pri radovima, najviše pri gradnji kuća, a dotle su žene ostajale uz ognjište. I danas se ta tradicija odlaska muškaraca na rad u inozemstvo nastavlja, a žene ostaju vezane uz obitelj i kuću, odgoj djece, rad u polju i vinogradu i dr.

⁴ Pomoćna osnovna škola u Ričicama je bila od 1864 -1860, a tek 1934. godine selo je sazidalo školsku zgradu u kojoj je otvorena redovita nastava. (V. Vrtić, 1980.)

OKUĆNICA

Kod oblikovanja okućnice nemamo uvijek ustaljenu dispoziciju smještaja objekata, pa su stambene i gospodarske zgrade podignute bez nekog reda te nije uočljivo koje su zgrade pripadale kojem domaćinstvu. To naročito dolazi do izražaja gdje su kuće srasle jedna uz drugu, gdje su dvorišta nedefinirana, kao zajednički prostori cijeloga sklopa. Prostor uz kuću - *pridvraće i obor*- ponegdje je popločen kamenom, a negdje je nabijena zemlja. Uz neke kuće su i *odrine* -nadstrešnice s vinovom lozom, koja tijekom ljetnih žega stvara ugodno zasjenjeno mjesto za odmor *na pridvraču*. Budući da su žitelji komšiluka u srodstvu, nije bilo potrebe stvarati zatvorena dvorišta, a često i sama konfiguracija terena nije to dopuštala. Stoga ovdje i nema organiziranih okućnica sa stambenom kućom i pratećim gospodarskim zgradama koje bi bile u vlasništvu jedne obitelji, nego su to zgusnuti sklopovi koji su nastajali spontano, ali prilagođavajući se uvijek prirodi i čovjeku.

Domaćinstvo uglavnom čine stambena kuća, koja je nerijetko bila prizemnica ili polukatnica, polustambena-polugospodarska, gdje su pod istim krovom i ljudi i stoka, dok je razvijeniji tip stambene kuće bila katnica, i to s prizemljem, katom i potkrovljem - *šufitom*, gdje je bilo ognjište, ili je pak ognjište bilo smješteno u posebnoj prizemnici - *kužini*. Danas su stari komini zamijenjeni improviziranim otvorenim ognjištem, tzv. *budom*. Kokošinjac, *kućar*- svinjac, *saloš*- spremišna zgrada za kukuruz u klipu - pomoćne su zgrade u neposrednoj blizini stambene kuće, dok su pojate i guvna u nekim domaćinstvima udaljeni od stambenih kuća. Odvojenost pojate od stambenog dijela naselja je predostrožnost od požara, a njena povezanost s guvnom je iz praktičnih razloga, jer se slama poslije vršidbe na guvnu odmah spremala u potkrovlje pojate. U prizemnom prostoru pojate je bila stoka. Gnojnica i nužnik, ukoliko postoji, jer ga svako domaćinstvo nema, udaljeni su od stambene zgrade. U selu je nekoliko bunara s izvorskom vodom a žene su vodu s bunara donosile kući u *brimenicama*, *vučijama* - drvenim posudama od dužica- pričvršćenim *užetom* na leđa.

TEHNIKA GRADNJE

Prostor za gradnju kuće pomno je odabiran, uvažavajući već mnoge navedene čimbenike (prisoj, zavjetrina, ne zadiranje u plodno tlo). Po pričanju starijih Ričičana, nekada je bio običaj da vlasnik prije početka kopanja temelja na tom mjestu zakolje janje ili ovcu te pozove svećenika da to mjesto blagoslovi. Tim starim predkršćanskim običajem prinošenja žrtve novoj zgradi, inače običaju poznatom svim balkanskim narodima, i njegovom kršćanskom obliku škropljenjem blagoslovljenom vodom temelja i kasnije cijele kuće prije useljenja u nj, željelo se da kuća i oni koji će u njoj obitavati budu zaštićeni od svih nevolja, te da ih prati svako dobro (Alaupović-Gjeldum, 1986 -1987).

Temelj su kopali 1 do 2 m. dubine, ukoliko je teren mekan, i u nj bi stavljali drobljeni kamen koji bi dobro zbili drvenom trupinom, a dubina temelja je manja ukoliko se pri kopanju naiđe na kamen živac. U Ričicama, kao i u ostalim dijelovima Dalmacije pa i susjedne Bosne i Hercegovine do kuda je rasprostranjen tip krško-jadranske kuće, uobičajeno je korištenje kosog zemljišta za gradnju kuće koja se ukopava u zemljišnu kosinu, a čime se postiže štednja u materijalu, jer je za dio zida ili cijeli korišten ukop ili živa stijena, a ujedno je zgrada zaštićena od vjetra.⁵ Najčešće su ovi primarni oblici zgrade bili položeni dužom stranom okomito na izohipsu.

Kamen za gradnju kuća vadio se na više lokaliteta u blizini sela, npr. na lokalitetu Šaćavine vadio se kamen *zernek*, *zrnak*, koji je tvrd pa su njime gradili zidove, dok su *bilac* vadili u Hercegovini i na volovima ga dovlačili u Ričice, a služio im je za izradu pragova jer je mekši za obradu. U blizini Lekića kamen su vadili na lokalitetu Kučer.

Na starijim zgradama zidovi su građeni u *suho*, bez vezivnog materijala, debljine do 80 cm. Osim suhozida, stijene su zidali u *uživo*, tj. vezujući ih *maltom*- žbukom, koja je mješavina *klaka* - gašenog vapna (koje su u starini sami palili u klačarama, ali kako za taj posao treba utrošiti mnogo šume to su napustili) i *pržine* - pijeska, koji su vadili u obližnjim potočinama.

Struktura zida je raznovrsna, što je ovisilo o namjeni zgrade, njezinoj starosti, te imovinskom stanju vlasnika. Stambene su zgrade neujednačenog zida: sporedni zidovi su gotovo uvijek grublje obrade, dok je lice zgrade od obrađenog kamena slaganog u pravilnim redovima, što opet ovisi o vremenu gradnje, imovnom stanju vlasnika. Ugaono kamenje je većih dimenzija i bolje obrade čime se postiže učvršćenje zidova kuće. Običaj je da se na bočnim zidovima ostavljaju *zubovi*-istureno kamenje uz koje će se moći priljubiti nova zgrada u slučaju potrebe njene gradnje. Gospodarske zgrade građene su kamenom grublje izrade, složenim u nepravilne redove, i većinom je to bio suhozid.

Prozori su uokvireni pragovima, dok su vrata samo s gornjim i donjim pragom. U nekim primjerima vrata imaju rasteretni luk iznad gornjeg praga ili kako ga ovdje nazivaju - *ćemer*, a dovratnici su slagani od dva tri veća kamena i rijetko su iz jednog komada. Običaj je obijeliti ih, a ima ih ukrašenih uklesanom *granom* - motiv u obliku riblje kosti. Na starijim stambenim prizemnicama nije bilo prozora, ili su bili sasvim mali da samo malo osvijetle unutrašnjost, dok kasnije zgrade, građene koncem 19. i početkom 20. stoljeća, imaju prozore, ali su manjih dimenzija (50 x 50 cm). Ponegdje su na prozorima starijih zgrada bile samo drvene *škurete*- zatvori na vanjskoj strani, a kasnije se stavljaju i ostakljeni prozori. Vrata su jednokrilna, najčešće od vodoravno složenih dasaka, te sa manjim otvorom pri dnu vrata od konobe, tzv. *bukom*, *buketom*, *bunjom*, *bužetom*, kroz koju može proći mačka da bi lovila miševe.

⁵ Ovakav način korištenja kosine zemljišta pri gradnji kuća uobičajen je u tradicijskom graditeljstvu cijele Imotske krajine, Makarskog primorja, Sinjske krajine, Poljica, zapravo cijelog krško-jadranskog i dijela dinarskog područja.

Teško je utvrditi vrijeme promjena na objektima tradicijske arhitekture jer je bez stilskih oznaka, a sve promjene koje su se unosile u njezinu strukturu ovisile su najčešće o ekonomskoj moći pojedinca i njegovim kontaktima s bližom ili daljom okolinom, no ipak su kod unošenja svih novih elemenata poštovali tradiciju.⁶

Krovovi su dvostrešni, s drvenom konstrukcijom koju čine *vinčanice* - vjenčanice, grede koje leže na kamenim konzolama (*zubovima*) na dužim stranama zgrade, *čabrunirogovi*, koji se oslanjaju na vjenčanicu i sljeme, *late* - vodoravne letvice na koje se naslanjaju kamene ploče, *grede-razupore* i *slime-sljeme*. Za izradu drvene konstrukcije krovišta upotrebljavali su hrastovinu, i to srž (*crljen*) za vjančanice, jablanovinu za grede, a *omorinu* - jelovinu za ostalo.

Pokrov je u starini bio od ražene slame, zatim od kamenih ploča, koje smo još na nekim starijim zgradama zatekli u vrijeme naših istraživanja, a sada je to uglavnom crijep, tz. *francuzica*, a u narodu tu vrstu pokrova nazivaju "cigla". Strehu nazivaju *grondali*.

Dok se koristilo otvoreno ognjište ono je bilo smješteno u potkrovlju ili u posebnoj zgradi-*kužini*, a dim je izlazio između kamenih ploča ili slame. Poneko bi napravio *bađu* - otvor u krovu tako da se kamenom podigne jedna ploča da dim bolje izlazi. Unošenjem u kuću štednjaka na drva gradi se i dimnjak.

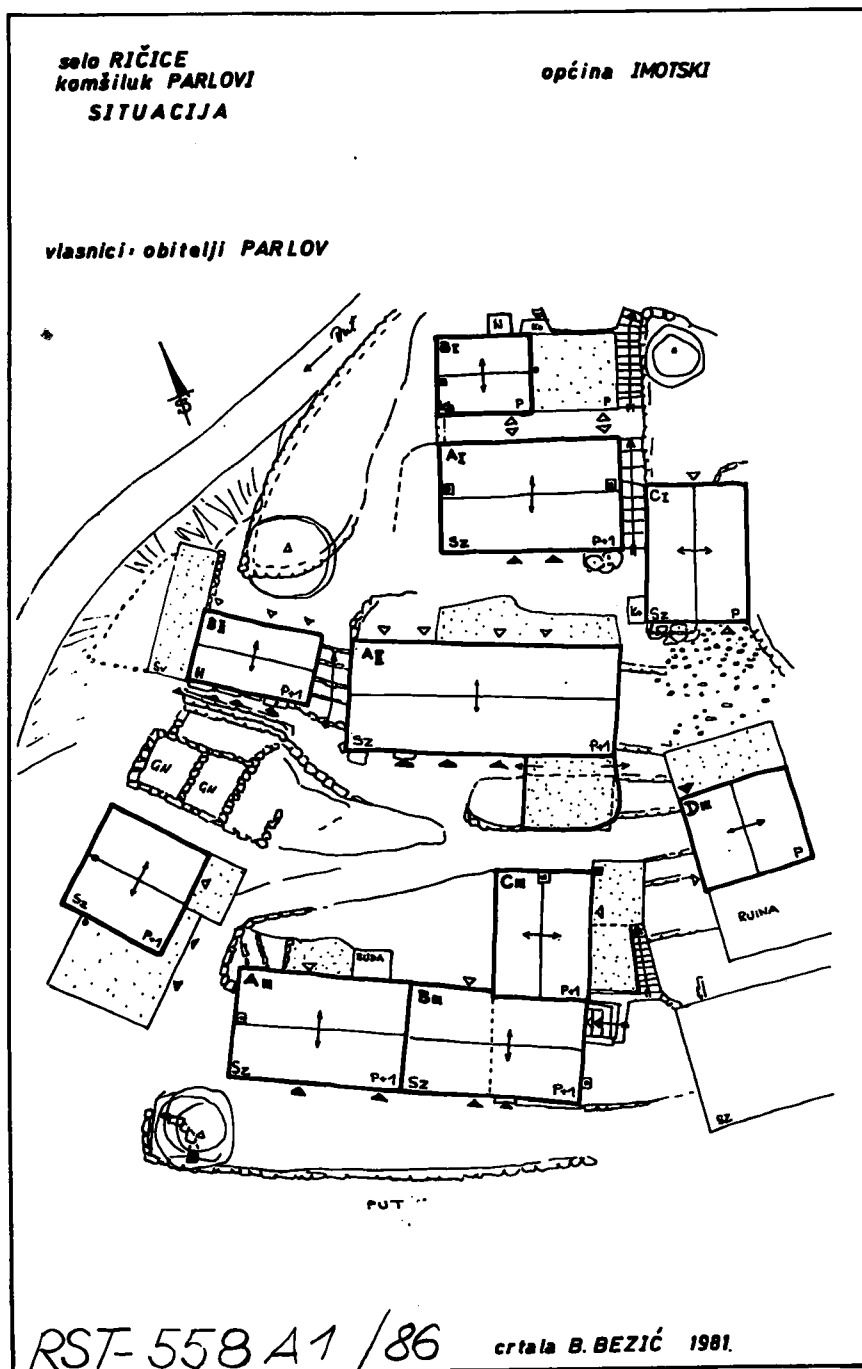
STAMBENE I GOSPODARSKE ZGRADE

Za prikaz stambenih i gospodarskih zgrada sela Ričice odabran je jedan sklop *komšiluka-zaselka* Parlovi u kojemu su bili dosta dobro sačuvani objekti tradicijskog graditeljstva, tj. nije bilo na njima većih intervencija koje bi narušile njegov integritet i izvorni oblik, ali je većina tih zgrada izgubila prvobitnu namjenu, te su nekadašnje *stojne* kuće- ovdašnji naziv za stambenu kuću- pretvorene u gospodarske ili su napuštene, kao i neke gospodarske zgrade.

Iz arhitektonske snimke sklopa Parlovi, na kojemu su pojedinačne zgrade označene slovom s rimskim brojem, prikazane su pojedinačne zgrade i njihov međusobni odnos. (vidi Nacrt I, str. 126.)

AI je stambena katnica, građena 1936. godine. Građena je na kosom terenu s pravokutnim tlorisom, sa sljemenom koje se proteže u pravcu sjever-jug. Temelj je kamen živac. Krov je dvostrešan s drvenom krovnom konstrukcijom i pokrovom od *cigle*-crijepa. Struktura zida na glavnom pročelju je od većih kamenih blokova ujednačene veličine, priklesanih i pravilno složenih, dok su zidovi sporednih pročelja od kamena grublje obrade,

⁶ Poštivanje tradicije u novijoj izgradnji najviše se uočava u izgradnji sanitarnih prostorija, naime nužnik ukoliko je i izgrađen u novoj kući, ne upotrebljava se, već se gradi drugi izvan kuće. Tako npr. u selu Strizirep (Sinj) vidjela sam novu kuću s centralnim grijanjem, ali bez nužnika u kući već izvan nje.

Nacrt I.

neujednačene veličine, nepravilno slagani, a na uglovima je kamenje slagano *na čoš*. Glavnim pročeljem je orijentirana na zapad, gdje su dvojna vrata u prizemlju te dva prozora kamenih pragova s unutarnje strane i rasteretnim lukom - *šćemereni*, a na katu su četiri prozora s kamenim pragovima koji su obijeljeni vapnom. Na južnom bočnom pročelju na lastavici je prozorčić koji osvjetljava tavanski prostor, te jedan prozor zazidan zbog vlage. Na sjevernoj fasadi su ostavljeni *zubovi* da susjed može graditi novu zgradu i nasloniti je na ovu. Na istočnom pročelju su dvojna ulazna vrata na kat, i to u razini, jer je korištena kosina zemljišta, i dva prozora.

Prizemlje je s istočne strane ukopano u teren pa je za taj zid korištena živa stijena. Ovakvim se načinom korištenja kosine zemljišta, osim što je ušteda, dobiva i prostor pogodan za *konobu* - ostavu, jer je ovdje temperatura uvijek za koji stupanj niža od vanjske i ujednačena. U konobi se čuva vino i posuđe za njegovu pripremu (*bigunac*, u kojemu se gnječi grožđe nogama ili drvenim mlatom, tučkom, koje se onda prebacuje u *badanj*, veću drvenu posudu za vrenje masta, a zatim se vino otače u bačve). Tu se drži i rakija, krumpir, suho meso, žito u *ambaru* - drvenom sanduku, dok se ranije čuvalo u koševima opletenim od pruča i premazanim zemljom ili u izdubenom vrbovom deblu. Raniji hambari su bili koševi opleteni od pruča te premazani zemljom ili pak izdubeno deblo, trup od vrbovine. U konobi se drže i razni alati: bikele, motika, mašklin, stijač, lopata, trnokop, grablje, vile, trovile, kosa, i dr.

Ulaz na kat je izravan s *pridvraća*, jer je kuća na kosini građena. Ulazi se u hodnik iz kojega se ulazi u prostoriju koja je kuhinja i dnevni boravak. Tu je štednjak na drva, tu se priprema hrana, jede se, boravi, prima goste, a neki stariji članovi obitelji tu i spavaju. Iz ove prostorije se ulazi u dvije sobe, spavaonice za roditelje i djecu, te za mladi bračni par. Ove prostorije su opremljene s vrlo jednostavnim namještajem, u spavaonici su drveni kreveti, *bešika* - kolijevka, škrinja za ruho, *srg*, drvena vješalica za odlaganje odjeće, a u kuhinji je razno zemljano i drveno posuđe (kotla, kotluša, lonac, žbanj, kablič, načve, vučija, stap i dr.), stol, stolice, koji su zamijenili siniju i tronošce, štednjak na drva, umjesto nekadašnjeg otvorenog ognjišta i pribora za nj. Na *šufit*-tavan se ide iz hodnika drvenim *skalama* - ljestvama. Na tavanu je otvoreno ognjište od nabijene *gnjile* - gline, koja se dobro "*ukuhala*" s malo *štitine*-dlake od svinje ili sa slamom. Ognjište je ograđeno s drvom. Na ovom ognjištu - *kominu* pekao se kruh ispod *peke*, a iznad se sušilo meso.

Podovi i vrata su od drva, kao i prozorski okviri s ostakljenim oknima.

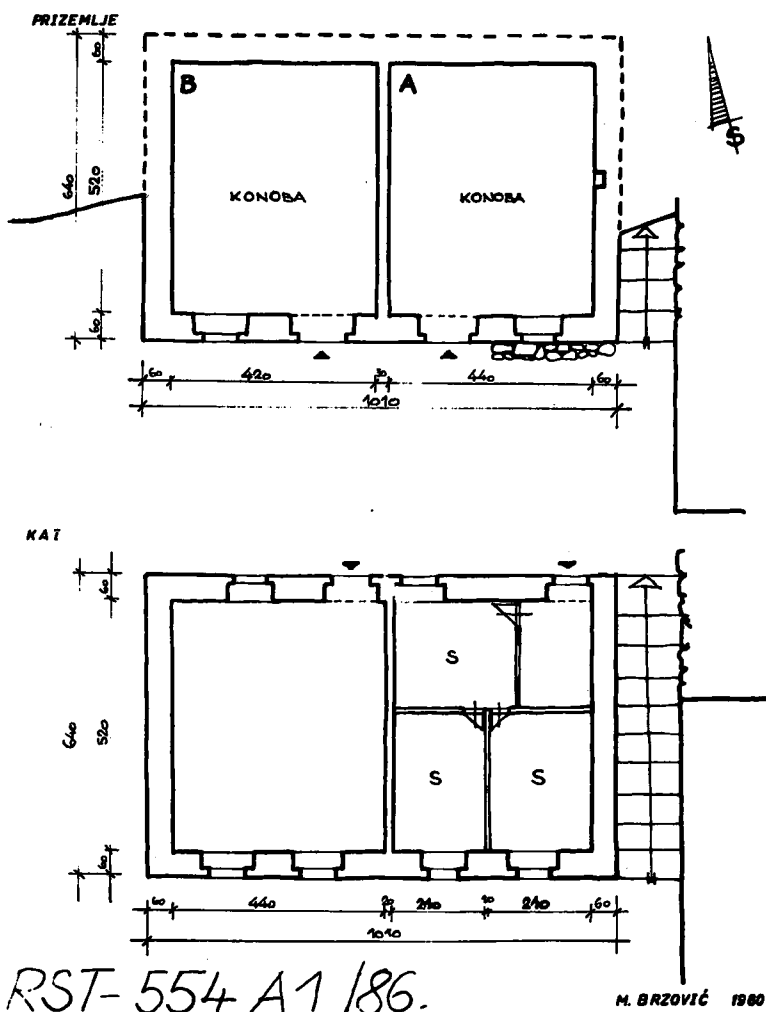
Na drugom je nacrtu kuća iz dva dijela, pod istim krovom, a raspored je isti i u drugom dijelu kuće. (vidi Nacrt II, str. 128.)

Okućnicu čine *kućar* svinjac, kokošinjac, nužnik te prizemna kuhinja uz istočni dio zgrade (u arhitektonskoj snimci situacije označena slovom BI) te obor s odrinom iznad kuće, a ispred glavnog pročelja je dvorište koje je zapravo prolazno jer se iz njega ulazi u susjednu zgradu. Dok se nisu izgradile nove pojate i štale, koje su udaljene od kuća, stoku su držali u prizemlju stambenih zgrada.

OPĆINA IMOTSKI

SELO RIČICE
KOMŠILUK PARLOVI

- A ul. Parlov Marko pk. Ivana
- B ul. Parlov Mirko i Milan pk. Bože

RST-554 A1/86.

M. BRZOVIĆ 1980.

Nacrt II.

Objekt CI u arhitektonskoj snimci je stambena prizemnica s konca 19. stoljeća. Građena je na kosom zemljištu sa sljemenom orijentiranim u pravcu istok-zapad. Pravokutnog je tlorisa okomito postavljenog na izohipsu. Na užem, zapadnom pročelju su ulazna vrata s jednim prozorom, a na istočnom je ulaz u potkrovlje koji je u razini zemljišta dakle izravno se ulazi. Sjeverno i južno pročelje su bez otvora. U prizemlju su dvije prostorije, i to kuhinja s otvorenim ognjištem i soba. Čeren, čeran je dio potkrovlja iznad *komina* prepleten od pruća i s gornje strane premazan ilovačom. Namijenjen je za sušenje i dimljenje mesa i kukuruza. Ispred kuće je obor, prolazno otvoreno dvorište, kroz koje se komunicira sa susjednim zgradama. Uz kuću je kokošinjac od suhozida, a na glavnom užem pročelju je odrina.

U vrijeme terenskih istraživanja kuća je bila nenastanjena.

Stambena katnica AII je pravokutnog tlorisa, građena na kosom zemljištu, sa sljemenom orijentiranim u pravcu sjever-jug, s glavnim pročeljem okrenuta zapadu. Temelj je kamen živac, a stijene su od grubo obrađenog kamena većih dimenzija, nepravilno sлагanog i vezanog žbukom. Na zapadnom pročelju u prizemlju su četvora vrata i prozor, na katu dva prozora s obijeljenim pragovima. Na južnom pročelju su dva katna prozora i jedan na lastavici s kamenim obijeljenim pragovima. Uz ovo pročelje je odrina i kameno stubište kojim se dolazi do obora uz istočno pročelje. Na istočnom pročelju su četvora vrata i jedan prozor. Ovi ulazi na kat vode izravno iz obora u sobe. Na sjevernom pročelju je prozor na katu i na lastavici. U prizemlju su konobe, a na katu su spavaonice iz kojih se drvenim *skalama* ide na *šufit*. Kuća ima četiri stana kojih su vlasnici stričevići Parlov.

Krov je dvoslivan, s pokrovom od crijepa, bez dimnjaka, jer je kuhinja bila u posebnoj prizemnici. Uz zapadno pročelje je nadozidana zgrada od cementnih bloketa, koja je u vrijeme terenskih istraživanja bila nastanjena, dok je u staroj kući korišteno prizemlje za štalu i konobu.

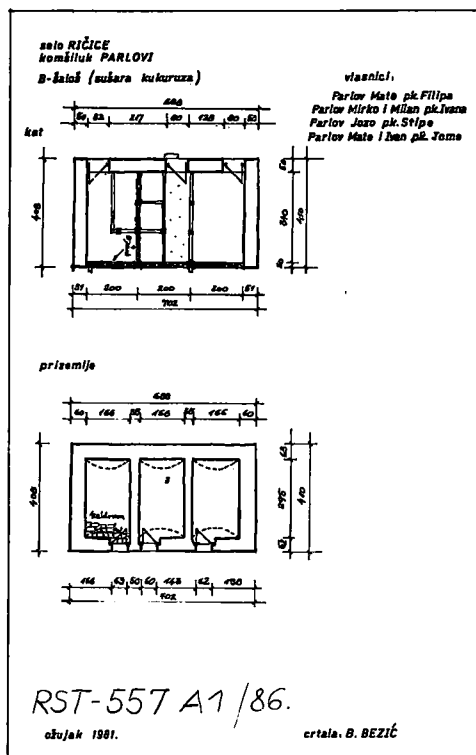
Ovoj stambenoj kući pripada i gospodarski objekt *šaloš*, (Slika 3. i Nacrt III., str. 130) u arhitektonskoj snimci označen BII.

Šaloš - kako ovdje narod naziva kukuruzarnik (spremišnu zgradu za kukuruz u klipu, a i druge žitarice)⁷ je zgrada građena na kosom zemljištu, s pravokutnim tlorisom te sljemenom orijentiranim u pravcu sjever-jug. Krovište je dvostrešno, pokriveno crijepom. Istočno, sjeverno i južno pročelje je građeno od priklesana kamena ujednačene veličine, pravilno sлагana i vezana žbukom, dok je katni dio zapanog pročelja *plot*, koji je od hrastovih tetiva, greda, i to tri vodoravno postavljene i dvije okomito, a između njih je osam okomito postavljenih jasenovih kolaca koji su prepleteni jasenovim prućem. Ovakva konstrukcija stijena od prepletenog pruća omogućava dobru prozračnost potrebnu za održavanje žitarica. Ulazi na kat na istočnom pročelju su izravno s puta gdje su troja vrata s kamenim nadvratnicima i pragovima te drvenim vratnicama. Na dnu vratnica su otvori za mačke.

⁷ Naziv "šaloš" zabilježen je u okolici Lištice, a po načinu gradnje sličan je onom novijem tipu koji nalazimo u Ričicama. (A. Bugarski, 1970)

Slika 3. Šaloš.

Nacrt III.

Na zapadnom su pročelju troja vrata s kamenim nadvratnicima i drvenim vratnicama za prizemne prostorije, a uz vrata su tri manja otvora za prozračivanje. U ovim prizemnim prostorijama su bačvasti kameni svodovi, za koje narod upotrebljava izraz *šcemereni*.⁸ Tu su bila tri svinjca.

Na katu su tri prostorije međusobno odijeljene pregradama od prepletenog pruća obljepljenog mješavinom *gnjile* -ilovače i slame. U svakoj prostoriji nalazi se drveni ambar za žito i škrinja. Ispred *šaloša* su gnojnice, budući da je u prizemlju svinjac. Uz njega je kokošinjac i novije izgrađeni svinjac ravnog betonskog krova. Šaloš je građen početkom 19. stoljeća, i po svojim graditeljskim i estetskim vrijednostima jedinstven je u ovom kraju.

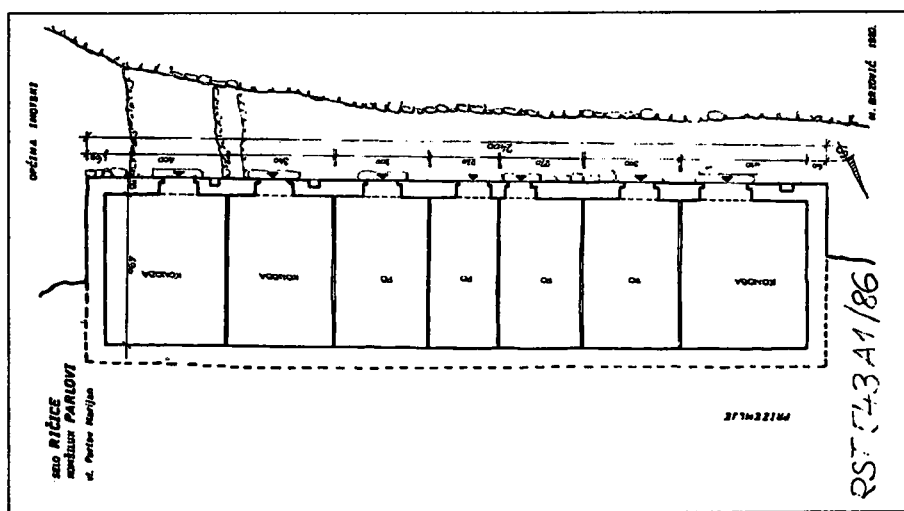
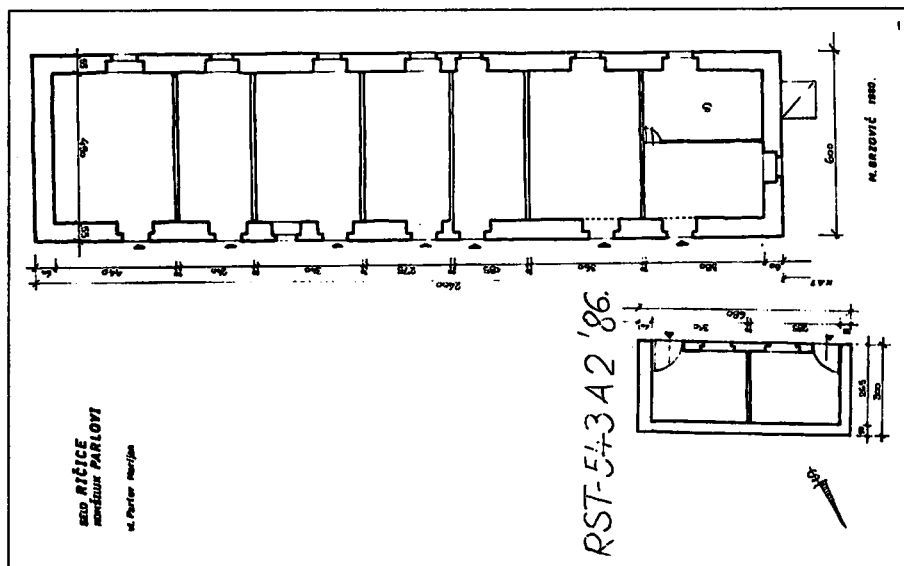
Inače u Ričicama je uobičajen još jedan tip *šaloša*, koji je prostorno manji, građen na kosini i djelomično ukopan u teren. Prizemni prostor je građen od kamena i koristi se za svinjac, a gornji dio leži na hrastovim gredama koje ga podižu od prizemnog, čime se postiže strujanje zraka sa svih strana, jer je cijeli gornji dio od daščica i u njemu se drži kukuruz u klipu. Krovčić je dvostrešan, pokriven crijepom.

Ispod *šaloša* i gnojnica je zgrada s oznakom CII. Stambena je katnica, koja također koristi kosinu zemljišta, jer je istočno pročelje svojim prizemnim dijelom ukopano u zemlju. Kuća je građena početkom 20. stoljeća, te je kasnijim dodavanjem betonskih terasa izgubila svoj izvorni oblik. Od predhodnih se stambenih kuća razlikuje jer joj je ulaz na kat na južnom užem pročelju, a prozori su joj samo na zapadnom.

Zgrade AIII, BIII, CIII, čine jednu povezanu cjelinu, oslanjajući se jedna na drugu i oblikujući slovo L. To su stambene katnice građene na blago skošenom zemljištu. Zgrade AIII i BIII su glavnim pročeljem okrenute seoskom putu; a ispred njih je podzidano *pridvraće* s odrinom. Na kući su se diobom obitelji probijali novi otvori koji nisu u skladu s tradicijskim graditeljstvom ovog kraja. Slično je i s kućom CIII uz koju je sagrađena novija betonska terasa s koje se ulazi na kat. Na istočno pročelje kuće AIII oslanja se *buda*, improvizirana kužina i komin. Zadnjih su dvadesetak godina Ričičani počeli improvizirati ove zaklone od daščica, plastičnih vreća i kartona, koje su slične *tezi*- pomoćnoj zgradi oslonjenoj na kuću, s krovom na jednu vodu, građenoj od kamena. U *budi* je i vatrište; na dva kamena postavljena ploča od starog štednjaka na drva. Ispod ove ploče loži se oganj, a na ploči peku kruh koji poklope pekom zapretanom vrućim pepelom i žarom, te opet imaju *kruh ispod peke* kao u vrijeme kada su se upotrebljavali komini. Budući da svako domaćinstvo nema *budu*, ona se ustupa tim domaćinstvima na korištenje, kao što je uobičajeno u krajevima gdje se upotrebljavaju krušne peći. Upravo ove *bude* pokazuju koliko je tradicija otvorenog ognjišta u ovom kraju ukorijenjena, pa kad u jednom razdoblju dolazi do razdiobe većih obiteljskih zajednica, a ognjište se ne dijeli ili kad ga zbog osuvremenjivanja stambenih prostora napuštaju ili ruše, ta potreba i navika za otvorenom vatrom ponovno se ostvaruje u *budi*. U drugim se mjestima Imotske krajine

⁸ Ćemer-tur., kemer, pers., zgrada s prozorima i vratima građena na svod. *šcemerena*-na svod sagrađen. (A. Škaljić, 1979)

isto događalo, ali su se gradile nove kužine od bloketa, no nigdje nisu uočena na ovaj način improvizirana ognjišta.

Kuća u nizu, u komšiluku Parlovi (vidi Načrt IV, V, str. 126.), svjedok je vremena raspada velikih obiteljskih zajednica, ali ujedno i njihove povezanosti. To je stambena katnica sa sedam stanova pod istim krovom, čiji su vlasnici srodnici, stričevići obitelji Parlov. Građena je tridesetih godina 20. stoljeća, a gradili su je djelomično Marijan Parlov i otac mu Bože. Kuća se nadograđivala po potrebi kako se obitelj povećavala i dijelila. Građena na kosom zemljištu, temelj je kamen živac, a tloris je izduženi pravokutnik. Stijene su građene od kamena *zrnka*, vađenog u blizini sela. Taj je kamen priklesan i ujednačene je veličine i oblika, slagan u pravilnim redovima, vezanim žbukom. Krovište je dvostrešno s pokrovom od crijepa i kupama kanalicama na sljemenu. Kuća je dugačka 21m, a široka 5 m. Glavnim pročeljem je okrenuta na jug, a sljeme se proteže u pravcu istok-zapad. Na južnom pročelju su sedmora vrata za prostorije u prizemlju, a na katu je sedam prozora. Na sjevernom pročelju je sedam ulaznih vrata za prostorije na katu, i to u razini, jer je korištena kosina zemljišta. U prizemlju su bile konobe i štale koje su pregrađene *lisama* u *kočake* - manje prostore za razlučivanje stoke, npr. janjadi od ovaca. Na katu svaki ulaz je jedna prostorija, dok samo dva ulaza imaju predsoblje iz kojega se ide u sobu. Sobe su odijeljene drvenim pregradama, *ošitima*, premazanim ilovačom i obijeljenim. Iz ovih soba se ide na *šufit* drvenim *skalama*. Na katu je bio stambeni prostor za sedam obitelji i svakoj obitelji je pripadala jedna prizemna prostorija, konoba ili štala te na katu jedna soba, spavaonica i prostor u potkrovlju, *šufit*, gdje su držali žito u drvenim ambarima i škrinjama. Kuhinje s otvorenim ognjištem su bile posebne zgrade prizemnice, a neke su obitelji imale i štednjak na drva u sobi. Iza kuće su svinjci, gnojnice, guvno i zahod. Ispred kuće na glavnom pročelju je odrina. Kuća u nizu je velika i imponantna izgleda, međutim, stambeni prostor je veoma skućen - svaka obitelj ima po jednu stambenu i dvije gospodarske jedinice. Gradnjom ovakvih kuća racionaliziralo se i s građevnim materijalom. (Slika 4; Slika 5. str. 134.)

Slika 4. Kuća u nizu - južno pročelje (Parlovi)

Slika 5. Kuća u nizu - sjeveroistok (Parlovi)

Pojate su udaljene od stambenih kuća i kuhinja zbog opasnosti od požara. Sklop pojata koje su u vlasništvu obitelji komšiluka Parlovi udaljen je i smješten na ravnom prostoru ispod komšiluka i glavnog seoskog puta, a razmještene su u prostoru slobodno, bez nekog reda. Između njih su guvna. Tloris im je izduženi pravokutnik. Građene su od kamena, i to temelji i donji dio zida od kamena *zrnka*, koji je tvrdi, dok je *somić* - učelak od *petrade*, mekog kamena koji su vadili u blizini Ričine. Neke pojate imaju uz osnovnu kamenu zgradu dodan dio uz uže pročelje, kojemu je ta strana od prepletenog pruća i *somić* od dasaka, a služio je za spremanje suhog granja kojim se hrani stoka. Hrana za stoku, sijeno i suho granje ovdje se naziva *pića*. Struktura zidova na pojatama je lošije izrade nego li na stambenim zgradama, i svi su zidovi od istog grubo obrađenog kamena, s ugaonim kamenjem većim i bolje obrađenim. Krovovi su dvostrešni, u starini su bili pokriveni "krovom"- naziv koji narod upotrebljava za vegetabilni pokrov, dok su kasnije pokriveni "ciglom", tj crijepom. Vrata su s kamenim nadvratnikom i pragom od jednog komada, a dovratnici su sastavljeni iz više kamenih blokova bolje obrađenih. Na pojatama je uglavnom samo još jedan otvor, osim vrata, onaj na *somiću* kroz koji se ubacuje sijeno u potkrovlje pri vršidbi na guvnu. U zidovima su ostavljeni manji otvori - *purtele* za strujanje zraka, a iz istog razloga je i jedna stijenka od pruća i daščica. U pojati se drži stoka, uglavnom ovce i koze, a u potkrovlju je *pića*. Diobom obitelji i pojate su pregrađivane, pa su se i nova vrata probijala. Ove pojate su građene dvadesetih godina ovog stoljeća.

Uz ovu analizu dijela graditeljskog naslijeđa zaseoka Parlovi, prikazat ću još jedan dio iz graditeljske baštine Ričica, koji je sačuvali osobitosti tradicijskog graditeljstva.

U zaseoku Gujići sačuvana je prizemnica, koja je u 19. stoljeću bila stambena, s pokrovom od slame, da bi se kasnije koristila kao pojata. Gradili su je domaći majstori od materijala koji im je bio dostupan. Nadograđivana je, što se vidi i po strukturi zida, i to u visinu i širinu, a i pokrov je izmijenjen pa je sada pokrivena crijepom. Građena je na kosom zemljištu, što je izgleda ovdje bio "zakon", tlorisa je pravokutnog, a užim sjevernim pročeljem je ukopana u teren. Ulaz u prizemlje je na zapadnom pročelju. Vrata su s kamenim nadvratnikom, dovratnicima i pragom koji su obijeljeni vapnom, te s jednokrlnim drvenim vratnicama izravno učvršćenim u dovratnik gvozdanim *britvelama* i *očetama*. Pored vrata je neostakljeni prozorčić. Uz kuću je kameni podzid na koji se pristupa kamenim stepenicama na prostor pred sjeverni učelak otkuda se ulazi u potkrovlje. U ovom suhozidnom podzidu je izgrađen kokošinjac. Na južnom pročelju na učelku je neostakljeni prozorčić, a uz samo ovo pročelje prislonjena je teza, suhozidna zgrada s jednostrešnim krovom, koja je bila svinjac. Ispred kuće je odrina. Okućnicu upotpunjuju vrt i voćnjak. Do prenamjene je u ovoj kući bilo otvoreno ognjište gdje se obitavalo i spavalo. Prenamjenom prizemlje je ispregrađivano drvenim letvama i prućem na *kočake* za stoku, a u potkrovlju se drži *pića*.

Kuća Gujić s početka 20. stoljeća je s konobom u prizemlju, te s dvije spavaonice na katu, također građena na kosom zemljištu, pa je sjeverni zid konobe ukopan u zemlju, a pristup na kat je preko dvije kamene stube. Vrlo se rijetko na starijim stambenim kućama pristupalo na kat preko solara, već je gotovo uvijek korištena kosina zemljišta. U gornjim Ričicama, na stambenoj kući Pavić-Čović, na kat se uzlazilo preko solara. Kuća je iz 18-19 stoljeća, izdužena tlorisa, građena na kosom zemljištu u koje je ukopana užim sjevernim pročeljem. Tu je ulaz na kat, iznad kojega je ugrađen ulomak antičkog reljefa,⁹ te jedan tavanski otvor za ubacivanje sijena u potkrovlje. Na samom somiću su ostavljeni otvori za golubove ispod strehe kao i duž cijelog zapadnog pročelja. Kako je kuća dugačka i u njoj su živjele dvije obitelji, ulaz na kat za drugu obitelj je preko solara na južnom dijelu zapadnog pročelja. Na solar se pristupa stubištem od kamena vrlo grube obrade, a ispod solara je ulaz u prizemni dio ovog dijela kuće, a za drugi dio prizemlja tu su druga vrata. Struktura zida je grube obrade, kamen je neujednačene veličine slagan u nepravilnim redovima, a ugaono je kamenje veće i bolje obrade. Kuća je u starini bila s pokrovom od kamenih ploča, a danas je pokrivena crijepom. Prizemlje je bilo namijenjeno gospodarstvu, a kat stanovanju. Već duže vremena se ova stambena kuća u cijelosti upotrebljava kao gospodarski objekt, a uz nju je u novije vrijeme izgrađen betonski svinjac koji joj je narušio izvorni izgled. (Slike 6 i 7, str. 136.)

U zaselku Lekići uz seoski puteljak nižu se stambene i gospodarske zgrade, a ispod puteljka su vrtovi s gnojnicom i kamenim zidanim nužnikom. (Slika 8. str. 137.)

Gospodarski sklop obitelji Lekić građen je koncem 19. stoljeća i primjer je u kojemu se uočava umješnost samoukog seoskog graditelja i prilagodljivost ambijentu uz

⁹ U Ričicama je nađeno mnogo ostataka iz rimskog doba, nadgrobnih zvijezda i natpisa, novca i drugih sitnih predmeta. (A. Ujević, 1955)